

KONKURENTNOST VISOKOG ORAZOVANJA REPUBLIKE SRBIJE U PRVIM DECENIJAMA 21. VEKA

Biljana Stankov¹, Jelena Damjanović², Nataša Papić-Blagojević³

^{1,2,3} Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, Republika Srbija

¹bilja.l.stankov@gmail.com, ²jadamjanovic5@gmail.com, ³npapic.blagojevic@gmail.com

Kratak sadržaj: Nacionalna konkurentnost je veoma kompleksan, višedimenzionalan i višeslojan pojam, posebno u okolnostima koje karakteriše rastuća privredna otvorenost i međuzavisnost na globalnom nivou. Problem istraživanja ovog rada se odnosi upravo na objašnjenje složenog koncepta nacionalne konkurentnosti uz posebno isticanje visokog obrazovanja i usavršavanja, kao jednog od veoma značajnih stubova konkurentnosti. Predmet istraživanja su ostvareni rezultati i dostignute pozicije Republike Srbije u okviru petog stuba konkurentnosti »Visoko obrazovanje i usavršavanje«, tokom desetogodišnjeg perioda u kom je Svetski ekonomski forum primenjivao ujednačenu metodologiju istraživanja konkurentnosti, što je obezbedilo mogućnost upoređivanja podataka. Cilj istraživanja se odnosi na uočavanje pravilnosti u kretanju vrednosti ovog stuba konkurentnosti, kao i u kretanju pozicioniranosti Republike Srbije na listi svetske konkurentnosti s obzirom na ostvarene rezultate u oblasti kvantiteta i kvaliteta visokog obrazovanja. Autori se oslanjaju na sekundarni izvor podataka, odnosno više izdanja Izveštaja o globalnoj konkurentnosti (The Global Competitiveness Report), koje publikuje Svetski ekonomski forum (The World Economic Forum), i primenjuju metode deskripcije i komparacije.

Ključne reči: konkurentnost, stubovi konkurentnosti, visoko obrazovanje, usavršavanje, Republika Srbija

COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE FIRST DECADES OF THE 21st CENTURY

Abstract: National competitiveness is a very complex, multidimensional and multi-layered concept, especially in circumstances characterized by growing economic openness and interdependence at the global level. The research problem of this work is related to the explanation of the complex concept of national competitiveness with special emphasis on higher education and training, as one of the very important pillars of competitiveness. The subject of the research is the achieved results and positions of the Republic of Serbia within the fifth pillar of competitiveness "Higher education and training", during the ten-year period in which the World Economic Forum (WEF) applied a uniform methodology of competitiveness research, which ensured the possibility of comparing data. The aim of the research refers to observing regularity in the movement of the value of this pillar of competitiveness, as well as in the movement of the ranking of the Republic of Serbia on the list of world competitiveness, considering the achieved results in the area of quantity and quality of higher education. The authors rely on a secondary source of data, namely several editions of The Global Competitiveness Report (GCR), published by the World Economic Forum, and apply methods of description and comparison.

Key Words: Competitiveness, Pillars of Competitiveness, Higher education, Training, Republic of Serbia

1. UVOD

Definisanje pojma nacionalne konkurentnosti nije ni malo jednostavan zadatak s obzirom na brojne nesuglasice među autorima teorijskih i empirijskih studija koje se mogu pronaći u naučnoj literaturi. Istaknuti predstavnici Svetskog ekonomskog foruma, Schwab i Porter (2007), navode da je konkurentnost skup institucija, politika i elemenata proizvodnje koji određuju nivo produktivnosti u jednoj zemlji. Na složenost ovog pojma ukazuju i Škuflić, Kovačević i Sentigar (2011) napominjući da je konkurentnost višedimenzionalna kategorija koja se može posmatrati u smislu celokupne nacionalne ekonomije, sektora, delatnosti, ali i samog preduzeća, što implicira mogućnost posmatranja konkurentnosti na makro, mezo i mikro nivou. Pri objašnjenju konkurentnosti nije više dovoljno baviti se samo privrednim rastom i ekonomskim dostignućima zemlje, već se u obzir moraju uzeti i tzv. "meki faktori konkurentnosti" kao što su karakter poslovnog okruženja, kvalitet života, raspoloživost tehnologije i znanja i dr. (Balkyte i Tvaronavičiene, 2010). Zemlje u kojima su konkurentnost i produktivnost na višem nivou u odnosu na druge, su upravo one koje istovremeno teže ka ostvarivanju većeg društvenog blagostanja.

Predmet istraživanja ovog rada su ostvareni rezultati i rangiranost Republike Srbije u okviru petog stuba konkurentnosti »Visoko obrazovanje i usavršavanje«, tokom desetogodišnjeg perioda u okviru prve dve decenije 21. veka (od 2008. do 2017. godine). Tokom navedenog perioda WEF je primenjivao ujednačenu metodologiju istraživanja konkurentnosti, što je obezbedilo mogućnost upoređivanja podataka. Kao izvor podataka su korišćeni godišnji izveštaji o globalnoj konkurentnosti GCR, kao i WEF baza podataka.

2. METODOLOGIJA MERENJA KONURENTNOSTI SVETSKOG EKONOMSKOG FORUMA

Svetski ekonomski forum već pola veka prati i analizira pokazatelje razvijenosti nacionalnih privreda, pronalazi odgovore na brojna ekonomska pitanja i predlaže rešenja aktuelnih svetskih problema. Reč je o nezavisnoj, međunarodnoj organizaciji koja je osnovana kao švajcarska neprofitna fondacija sa svrhom pružanja detaljnih procena o produktivnosti ukupne svetske privrede kao i pojedinačnih ekonomija. WEF periodično publikuje različite izveštaje koji se, između ostalog, pretežno bave izazovima konkurentnosti i rodne ravnopravnosti, kao i savremenim informacionim tehnologijama. WEF aktivnosti se oblikuju u saglasnosti sa jedinstvenom institucionalnom kulturom koja se zasniva na teoriji interesnih grupa (*Stakeholder theory*), uz posebno isticanje odgovornosti prema svim segmentima društva. Stav ove institucije jeste da se napredak može ostvariti jedino organizovanjem i usaglašavanjem mišljenja lidera, koji pripadaju različitim interesnim segmentima društva, a koji su istovremeno povezani zajedničkom težnjom ka sprovođenju pozitivnih promena. Vodeća WEF publikacija jeste Izveštaj o globalnoj konkurentnosti GCR koji korisnicima služi kao kritički podsetnik da je konkurentnost izuzetno važna determinanta kako u rešavanju međunarodnih, makroekonomskih problema, tako i u postavljanju čvrstih osnova za izgradnju budućeg prosperiteta. Smanjivanjem kompleksnosti pojmova i obezbeđivanjem alata za identifikovanje konkurentskih prednosti/nedostataka i praćenje napretka, GCR ne samo da predstavlja dobru informacionu osnovu već istovremeno pruža i snažnu podršku kreatorima ekonomskih politika, poslovnim subjektima i predstavnicima civilnog društva u jednoj zemlji pri razvoju zajedničke dugoročne vizije (WEF, 2016).

Pri istraživanju konkurentnosti, zatim izračunavanju GCI i ostalih pokazatelja, WEF koristi dve vrste podataka: podaci dobijeni od renomiranih, međunarodnih organizacija kao što su: Međunarodni monetarni fond, Svetska banka i različite specijalizovane agencije Ujedinjenih nacija i rezultati ankete o mišljenjima rukovodilaca (*Executive Opinion Survey*). Prva grupa podataka pretežno podrazumeva kvantitativne elemente, dok se anketa odnosi na kvalitativan aspekt konkurentnosti i, između ostalog, sadrži i grupu pitanja koja se odnose na obrazovanje i ljudski kapital.

3. VISOKO OBRAZOVANJE I USAVRŠAVANJE KAO STUB KONKURENTNOSTI NACIONALNE EKONOMIJE

Za indeks globalne konkurentnosti (GCI) se može reći da obuhvata mikroekonomske i makroekonomske temelje nacionalne konkurentnosti i da njegova vrednost doprinosi boljem razumevanju ključnih faktora koji određuju ekonomski rast. Vrednost indeksa, kao i podindeksa i stubova konkurentnosti se kreće u rasponu od 1 do 7 jedinica. GCI se dobija kao ponderisani prosek vrednosti tri podindeksa: Osnovni uslovi (*Basic requirements*); Podsticaji efikasnosti (*Efficiency enhancers*); Faktori inovativnosti i poslovne sofisticiranosti (*Innovation and sophistication factors*). Svaki od navedenih podindeksa sadrži odgovarajući broj stubova konkurentnosti koji su međusobno povezani, sa tendencijom uticaja jednog stuba na jačanje drugog i obrnuto. Stubovi konkurentnosti se odnose na tačno određene aspekte konkurentnosti koji zatim podjednakim učešćem doprinose vrednosti podindeksa kom pripadaju.

Visoko obrazovanje i usavršavanje, kao predmet ovog istraživanja, predstavlja izuzetno značajan podsticaj efikasnosti jedne nacionalne ekonomije, koji je posebno važan za zemalje u razvoju i tranziciji, kakva je i Republika Srbija. Sve one privrede koje teže prevazilaženju proizvodnje jednostavnih proizvoda, nastalih u okviru nižih faza prerade, i uvođenju novih, složenih proizvoda prilagođenih savremenim zahtevima tržišta, posebnu pažnju moraju posvetiti kvalitetu visokog obrazovanja i usavršavanja. Izuzetno brze promene, koje karakterišu savremeno, globalno okruženje, navode privredne subjekte da formiraju i konstantno usavršavaju bazu visokoobrazovanih radnika koji su sposobni da rešavaju složene poslovne probleme i da se prilagođavaju brzim promenama privrednog ambijenta na nacionalnom i međunarodnom nivou.

U okviru ovog stuba konkurentnosti, kombinuju se statistički podaci o kvantitetu upisa u institucijama visokog obrazovanja sa mišljenjima poslovnih lidera, dobijenim iz ankete, zatim o kvalitetu sistema visokog obrazovanja, kao i o individualnim kompetencijama radnika. Usavršavanje i kontinuirano obrazovanje sve više dolazi do izražaja u savremenim okolnostima, pa se prema tome i tretira kao jedna od veoma značajnih varijabli nacionalne konkurentnosti.

Indikatori konkurentnosti koji pripadaju ovom stubu grupisani su u okviru sledećih kategorija: kvantitet visokog obrazovanja, kvalitet visokog obrazovanja i usavršavanje tokom rada (Tabela 1).

Tabela 1 – Struktura stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje"

KVANTITET VISOKOG OBRAZOVANJA	KVALITET VISOKOG OBRAZOVANJA	USAVRŠAVANJE TOKOM RADA
1. Bruto stopa upisa u srednje škole 2. Bruto stopa upisa na visoke škole i fakultete	3. Kvalitet visokoobrazovnog sistema 4. Kvalitet naučnog obrazovanja 5. Kvalitet obrazovanja u poslovnim školama i školama za upravljanje 6. Pristup internetu u institucijama	7. Raspoloživost centara za usavršavanje na lokalnom nivou 8. Učestalost usavršavanja radnika

Izvor: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/>

U okviru kategorije koja se odnosi na kvantitet visokog obrazovanja nalaze se indikatori koji predstavljaju kvantitativne pokazatelje upisa kandidata u srednje škole i institucije visokog obrazovanja. Kvalitet visokog obrazovanja je determinisan indikatorima koji govore o ukupnom kvalitetu sistema visokog obrazovanja, zatim o kvalitetu naučnog obrazovanja, posebno u oblasti matematičkih nauka, i strukovnog obrazovanja na poslovnim školama. Poslednja kategorija obuhvata indikatore koji ukazuju na mogućnosti i učestalost sprovođenja usavršavanja radnika tokom radnog veka. Svaka navedena kategorija indikatora ostvaruje podjednako učešće u vrednosti ovog stuba konkurentnosti.

4. KONKURENTNOST VISOKOG OBRAZOVANJA REPUBLIKE SRBIJE PREMA IZVEŠTAJU O GLOBALNOJ KONKURENTNOSTI

Merenje konkurentnosti Republike Srbije posmatra se od 2008. godine kada WEF u istraživanje obuhvata Republiku Srbiju kao samostalnu državu. Posmatranje stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje" u ovom radu, takođe počinje od 2008. godine, a završava se 2017. godine koja predstavlja poslednju kalendarsku godinu u kojoj WEF primenjuje ujednačenu metodu merenja konkurentnosti. Na taj način je obezbeđena mogućnost poređenja godišnjih podataka.

Istraživački podaci su preuzeti iz godišnjih izdanja GCR. Analiziraju se i upoređuju kretanja vrednosti stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje" i rangiranosti Republike Srbije po tom osnovu, zatim rangiranost Republike Srbije u okviru indikatora konkurentnosti: bruto stopa upisa u srednje škole, bruto stopa upisa na visoke škole i fakulteta, kvalitet visokoobrazovnog sistema, kvalitet naučnog obrazovanja, kvalitet obrazovanja u poslovnim školama i školama za upravljanje, pristup internetu u institucijama, raspoloživost centara za usavršavanje na lokalnom nivou i učestalost usavršavanja radnika.

Tabela 2 – Kretanje vrednosti GCI, konkurentske pozicije Republike Srbije prema broju zemalja obuhvaćenih merenjem na godišnjem nivou u periodu od 2008. do 2017. godine

Pokazatelj/godina	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Vrednost indeksa (1-7)	3,9	3,8	3,8	3,9	3,9	3,8	3,9	3,9	4,0	4,1
Konkurentska pozicija	85	93	96	95	95	101	94	94	90	78
Broj zemalja	134	133	139	142	144	148	144	140	138	137

Izvor: <https://www.weforum.org/reports>

Republika Srbija je najvišu vrednost GCI dostigla poslednje posmatrane godine od 4,1 jedinica što joj je omogućilo rangiranost na 78 poziciji od 137 zemalja koje su te godine bile obuhvaćene izveštajem o globalnoj konkurentnosti. To je ujedno i najbolja pozicija naše zemlje tokom istraživnog perioda. Od 2008. pa sve do 2015. godine Republika Srbija ostvaruje veoma ujednačene vrednosti indeksa, ali uzimajući u obzir i ukupan broj zemalja na listi konkurentnosti zaključuje se da je nešto bolji plasman ipak ostvaren 2008., zatim 2014. i 2012. godine.

Tabela 3 – Kretanje vrednosti i konkurentske pozicije Republike Srbije u okviru stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje" prema broju zemalja obuhvaćenih merenjem na godišnjem nivou

Pokazatelj/godina	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Vrednost stuba (1-7)	3,9	3,8	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,4	4,6
Konkurentska pozicija	70	76	74	81	85	83	74	71	69	59
Broj zemalja	134	133	139	142	144	148	144	140	138	137

Izvor: <https://www.weforum.org/reports>

Pregledom kvantitativnih kretanja vrednosti stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje" može se primetiti da je najbolji rezultat postignut 2017. godine uz isticanje i prethodne 2016., a zatim i 2015. godine. S obzirom na broj zemalja obuhvaćenih godišnjim merenjem konkurentnosti, rezultati postignuti tokom 2014. i 2015. godine se smatraju boljim u odnosu na prethodne godine.

U poslednjoj Tabeli 4, prikazana je pozicioniranost Republike Srbije sa aspekta pojedinačnih indikatora konkurentnosti koji determinišu visoko obrazovanje i usavršavanje kao stub konkurentnosti nacionalne ekonomije. Uzimajući u obzir prosečne vrednosti tokom posmatranog perioda Republika Srbija je najbolje bila rangirana u oblasti kvaliteta naučnog obrazovanja, a najlošiji plasman je postignut kada je reč o učestalosti usavršavanja zaposlenih tokom radnog veka. Veoma dobra pozicioniranost je postignuta i na osnovu kretanja bruto stope upisa na visoke škole i fakultete.

Tabela 4 – Kretanje konkurentske pozicije Republike Srbije prema indikatorima konkurentnosti u okviru stuba konkurentnosti "Visoko obrazovanje i usavršavanje" u period od 2008. do 2017. godine

Pokazatelj/godina	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bruto stopa upisa u srednje škole	64	67	67	57	58	62	66	58	64	58
Bruto stopa upisa na visoke škole i fakultete	56	59	49	50	52	50	52	45	46	45

Kvalitet visokoobrazovnog sistema	49	71	86	111	111	111	106	110	103	93
Kvalitet naučnog obrazovanja	31	43	48	58	60	55	53	48	46	29
Kvalitet obrazovanja u poslovnim školama	87	90	101	114	116	114	114	116	105	85
Pristup internetu u institucijama	79	83	87	83	92	84	72	89	102	85
Raspoloživost centara za usavršavanje	74	90	100	113	125	121	106	107	102	87
Učestalost usavršavanja radnika	121	120	130	132	138	140	134	135	127	113

Izvor: <https://www.weforum.org/reports>

5. ZAKLJUČAK

Vrednost ljudskih resursa i resursa znanja prepoznati su kao determinante nacionalne konkurentne prednosti i od strane vodećeg naučnika iz ove oblasti Majkla Portera. Porter (2008) je u jednom od svojih kapitalnih dela „O konkurenciji“ (*On Competition*) istakao da se konkurentnost jedne zemlje ne može zasnivati samo na makroekonomskoj stabilnosti, radnoj snazi ili javnim politikama, već se u prvi plan mora istaći produktivnost. Određena zemlja je konkurentna ukoliko je sposobna da na pravi način utiče na determinante produktivnosti kao i na povećanje stope produktivnosti. Jedna od determinanti produktivnosti radne snage je upravo obrazovanje zaposlenih, pa prema tome i visoko obrazovanje kao njegov segment. Porter (1990) je kreirao i u svom delu „Konkurentne prednosti nacija“ (*The competitive advantage of nations*) predstavio analitički okvir za izučavanje nacionalne konkurentnosti koji je u literaturi poznat kao „Porterov dijamant“ (*Porter's Diamond*). Sve determinante obuhvaćene ovim modelom, on posmatra kao delove interaktivnog sistema, uz poseban naglasak na njihovom uzajamnom uticaju kao preduslovu postizanja konkurentne prednosti zemlje. Porter (1990) osnovnim uslovima za postizanje konkurentskih prednosti nacije smatra pre svega ljudske resurse i resurse znanja, te fizičke resurse, kapitalne resurse i infrastrukturu. Ljudski resursi i resursi znanja se prema ovom modelu svrstavaju među najznačajnije proizvodne faktore nacionalne ekonomije koji mogu obezbediti dostizanje konkurentskih prednosti višeg reda, a u procesu stvaranja nacionalne konkurentnosti ispoljavaju daleko veći značaj u odnosu na ostale osnovne faktore.

Analiziranjem kretanja vrednosti GCI i stuba konkurentnosti »Visoko obrazovanje i usavršavanje«, kao i pozicioniranosti Republike Srbije po osnovu pomenutih pokazatelja, autori zaključuju da su se vrednosti GCI, tokom posmatranog perioda, kretale u rasponu od 3,8 do 4,1 jedinica, da je od 2014. godine zabeležen rastući trend, te da je najbolja pozicija postignuta u poslednjoj, 2017. godini. Od 2013. godine pa nadalje vrednost analiziranog stuba konkurentnosti, a uporedo i rangiranost Republike Srbije po tom osnovu, je konstanto bila u porastu. Najbolji rezultati su i u ovom segmentu takođe postignuti tokom 2017. godine. Istraživanjem kretanja pozicioniranosti Republike Srbije na osnovu pojedinačnih indikatora konkurentnosti koji determinišu visoko obrazovanje i usavršavanje, zaključuje se da su znatno bolji rezultati, u odnosu na ostale indikatore, ostvareni u oblasti kvaliteta naučnog obrazovanja i kvantitativnih kretanja broja upisanih kandidata na visoke škole i fakulteta u Republici Srbiji. Prema broju upisanih učenika u srednje škole, koji predstavljaju u budućnosti potencijalne kandidate na studijama visokog obrazovanja, Republika Srbija se nalazi u prvoj polovini konkurentne liste. Evidentno je da se od početka posmatranog perioda pa sve do 2016. godine kvalitet sistema visokog obrazovanja, posmatrano na republičkom nivou, i kvalitet visokog obrazovanja u poslovnim školama smanjivao iz godine u godinu. Pozicioniranos naše zemlje u ovim segmentima je bila na izuzetno lošem nivou. Usavršavanje tokom rada predstavlja izrazitu konkurentsku slabost, s obzirom na to da se po osnovu mogućnosti za usavršavanje koje se pružaju zainteresovanim radnicima, a posebno učestalosti usavršavanja, Republika Srbija nalazi skoro na dnu konkurentne liste.

6. ZAKLJUČAK

- [1] Balkyte, A., & Tvaronavičiene, M. (2010). Perception of competitiveness in the context of sustainable development: facets of "Sustainable competitiveness". *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 341-365.
- [2] Porter, M., E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*, 68(2), 73- 93.
- [3] Porter, M., E. (2008). *On competition*. Harvard Business Press.
- [4] Schwab, K., & Porter, M., E. (2007). *The Global Competitiveness Report 2007-2008*. Geneva: World Economic Forum.
- [5] Škuflić, L., Kovačević, B., & Sentigar, K. (2011). Uloga fiskalne politike u jačanju konkurentnosti hrvatskog gospodarstva. *Tranzicija*, 13(28), 1-17.
- [6] World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports>